

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Τμήμα Φιλολογίας

ΕΠΙΠΕΔΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

3^η ΔΙΑΛΕΞΗ
Π. ΓΑΚΗΣ
gakis@sch.gr

Περιεχόμενα

- Ποιο το περιεχόμενο του όρου «γραμματική»;
- Ποιοι παράμετροι συγκροτούν την «σχολική γραμματική»;
- Γενικές κατηγορίες γραμματικών
- Γλωσσικές θεωρίες με σημαντική επίδραση στη διδασκαλία της γραμματικής :
  - α. Γενική Μετασχηματιστική Θεωρία (N. Chomsky)
  - β. Συστημική Λειτουργική γραμματική (MAK Halliday)

Ένας ορισμός κοινής αποδοχής

- **Γραμματική** : το σύνολο των κανόνων της γλώσσας, στο:
  - φωνητικό- φωνολογικό,
  - μορφολογικό- συντακτικό επίπεδο, σημασιολογικό,
  - Πραγματολογικό επίπεδο ανάλυσής της και
  - στους τομείς που προκύπτουν συνδυαστικά (μορφοσύνταξη, κτλ).

Ο όρος «γραμματική» παραπέμπει

- Σε μια θεωρία για το σύστημα της γλώσσας και σε μια μέθοδο **περιγραφής** των **δομικών** του **στοιχείων** (μεταγλωσσική δραστηριότητα)
- Στους μηχανισμούς που συνεπάγεται η εσωτερικευμένη, μη ενσυνείδητη γνώση της μητρικής και στη συστηματική **περιγραφή** αυτού του **μηχανισμού** (μεταγλωσσική δραστηριότητα)

«Σχολική» γραμματική

- Συστηματική και οργανωμένη προσπάθεια του σχολείου για απόκτηση **συνειδητής γνώσης** αναφορικά με τις κανονικότητες:
  - α) του συστήματος της γλώσσας στα διάφορα επίπεδά του (π.χ μορφολογικό, φωνολογικό, συντακτικό και τους συνδυασμούς τους)
  - β) των γλωσσικών πραγματώσεων (χρήση της γλώσσας). Οι κανονικότητες γλωσσικών μορφών κατά την κοινωνική χρήση της γλώσσας (επικοινωνία) : π.χ. πώς καθορίζονται και πώς οργανώνονται:
    - α) σε επίπεδο λόγου (κειμενική δομή)
    - β) σε επίπεδο λεξιλογίου, σύνταξης, φωνολογίας)

Μια σχολική γραμματική

ανταποκρίνεται :

- α) **στη διάσταση σκοπού και του περιεχομένου**

«τι» διδάσκουμε και «ποιοί»
(κοινωνικο-πολιτικές αντιλήψεις)

- β) **στη μεθοδολογική διάσταση,**
«πώς» το διδάσκουμε

(θεωρητικές αντιλήψεις για τη γλώσσα και τον τρόπο μάθησης)

A. Διάσταση του σκοπού (ρυθμιστική)

1. Ρυθμιστική γραμματική: «Το μόνο σημείο που χρειάζεται μια φροντίδα στα παραθετικά είναι η αποφυγή χρησιμοποίησης του συγκριτικού βαθμού μαζί με πρόταξη του μορίου πιο («πιο αργότερα», «πιο σπουδαιότερος», «πιο χειρότερη»). Εδώ πρόκειται για σοβαρό λάθος πλεονασμού, επειδή ο συγκριτικός βαθμός εμπεριέχει από μόνος του την έννοια του πιο. Έτσι θα πούμε και θα γράψουμε: αργότερα, σπουδαιότερος, χαμηλότερη, χειρότερο ή πιο αργά, πιο σπουδαίος, πιο χαμηλή, πιο κακό» (Θ. Καρζή: Τα σωστά ελληνικά)

Διάσταση: του σκοπού (περιγραφική)

2. Περιγραφική γραμματική

«Μερικές φορές, ειδικότερα στον προφορικό λόγο οι δυο τρόποι σχηματισμού του συγκριτικού μπορούν να συνδυαστούν: *πιο μικρότερος*»

(Holton, Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton 1998:91)

Σχολικές γραμματικές

- ✓ Η Σχολική Γραμματική, βασισμένη στο έργο του Μ. Τριάνταφυλλίδη,
- κωδικοποίηση του γλωσσικού συστήματος της δημοτικής της εποχής του 1940 και όχι περιγραφή της σύγχρονης κοινής νεοελληνικής
- αποτελεί παραδοσιακό πρότυπο γραμματικής, με ρυθμιστική πρόθεση, και όχι παιδαγωγική γραμματική
- δεν αξιοποιεί τα πορίσματα της σύγχρονης γλωσσολογίας.

Σύγχρονες γλωσσολογικές περιγραφές του γλωσσικού συστήματος

- ✓ Γραμματική Holton – Mackridge – Φιλιππάκη (εκδ. Πατάκη, 1999)
- ✓ Γραμματική Κλαίρη – Μπαμπινιώτη (εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1996-2004)

Προβλήματα:

- Δε συμφωνούν ως προς το θεωρητικό πλαίσιο και τη μέθοδο περιγραφής.
- Δε συνιστούν σχολικές γραμματικές.

Πώς διδάσκουμε τη ‘γραμματική’

- α) **φανερή, ρητή διδασκαλία της γραμματικής** : διατύπωση, εκμάθηση και εφαρμογή κανόνων (βλ παραδοσιακή διδασκαλία + σύγχρονο κειμενοκεντρικό μοντέλο: ΑΠ 2003)
- β) **μη ρητή διδασκαλία** (διαισθητική ανακάλυψη, ατομική οικοδόμηση γνώσεων για τις γλωσσικές δομές) < βλ ΑΠ 1982, Η γλώσσα μου >

Γενική μετασχηματιστική γραμματική

- Φυσικός ομιλητής: διαθέτει ένα σύνολο ενδιάθετων και μη συνειδητών κανόνων (γλωσσική ικανότητα)
- «Η γλωσσική ικανότητα» του επιτρέπει να παράγει και να κατανοεί έναν απεριόριστο πλήθος προτάσεων οι οποίες δημιουργούνται από έναν πεπερασμένο αριθμό στοιχείων

π.χ (κανόνες)

ΟΝΟΜΑΤΙΚΗ ΦΡΑΣΗ = άρθρο+ ουσιαστικό

Με βάση ένα πεπερασμένο αριθμό στοιχείων όπως {ΑΡΘΡΑ: ο, η, το – ένας, μία, ένα}, {ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΑ: καρέκλα, τραπέζι, άνθρωπος, ημέρα} → κατασκευάζουμε μεγάλο αριθμό προτάσεων.

ΡΗΜΑΤΙΚΗ ΦΡΑΣΗ= ρήμα + αντικείμενο (άμεσο)

+ αντικείμενο (έμμεσο)+ προσδιορισμός

Κατάκτηση της γλώσσας

Language acquisition Device (ALD)= ένα σύνολο ενδιάθετων γραμματικών κανόνων -→ μέσω σύνθετης διαδικασίας μετασχηματισμών → παραγωγή άπειρου αριθμού γραμματικά ορθών προτάσεων..

Γενική μετασχηματιστική γραμματική

- Καθολικότητα βιολογικών κανόνων + καθολικότητα γλωσσικών κανόνων (π.χ Y+P+A)
- Ενίσχυση ή ατροφία ορισμένων ενδιάθετων κανόνων ανάλογα με δομικά χαρακτηριστικά της μητρικής (π.χ ρουμανική χωρίς άρθρο)
- Ύπαρξη του μηχανισμού σε όλα τα άτομα (αυτισμός, κώφωση κτλ)
- Ολοκλήρωση του μηχανισμού στην προσχολική ηλικία.

Γραμματική (επικοινωνιακή ικανότητα)

- Αναφέρεται
- α) στη γνώση που αφορά το γλωσσικό σύστημα (γλωσσική ικανότητα) +
- β) στη γνώση που επιτρέπει την οργάνωση του εκφερόμενου λόγου ώστε να ανταποκριθεί σε παραμέτρους κοινωνικοπολιτισμικής και πραγματολογικής φύσης που λειτουργούν στη διάρκεια της επικοινωνίας.

Πλαίσιο επικοινωνίας (εξωγλωσσικά χαρακτηριστικά επικοινωνίας)

- Πλαίσιο επικοινωνίας (εξωγλωσσικά χαρακτηριστικά επικοινωνίας)
- Τι επικοινωνώ (θέμα)
- Σε ποιόν; (αποδέκτης)
- Γιατί; (σκοπός)
- Πώς;

(Hymes 1975)

Πλαίσιο επικοινωνίας (εξωγλωσσικά χαρακτηριστικά επικοινωνίας)

- Σε κάθε περίπτωση επικοινωνίας συλλειτουργούν τα χαρακτηριστικά των:
  1. του πεδίου: θέμα/ περιοχή
  2. των διαπροσωπικών σχέσεων πομπού-δέκτη
  3. του καναλιού της επικοινωνίας και των συμβάσεων που υπαγορεύει

(MAK Halliday)

Γραμματική (Κλαίρη – Μπαμπινιώτη)

- Περιγράφονται συστηματικά:
  1. οι **μορφολογικές** και **συντακτικές** δομές της σύγχρονης Ελληνικής,
  2. ο **τρόπος** με τον οποίο οι συντακτικές λειτουργίες συντελούν στην **οργάνωση** του **μηνύματος**, καθώς και
  3. η **χρήση** (επικοινωνιακή πλευρά) που οι δομές, οι λειτουργίες και τα λεξιλογικά στοιχεία **εμφανίζουν** στη γλωσσική πράξη, δηλαδή στην ομιλία και στον γραπτό λόγο.
  4. Αυτή η "**ολιστική θεώρηση**" (μορφολογία - σύνταξη - επικοινωνία) εφαρμόζεται, σε σχέση με την ελληνική γλώσσα, **για πρώτη φορά** στην παρούσα Γραμματική.
  5. Πρόκειται για μίαν άλλη σύλληψη και έναν άλλο προβληματισμό στα θέματα της ανάλυσης της γλώσσας, που οδηγούν και σε μια διαφορετική διάρθρωση της Γραμματικής.

Γραμματική (Κλαίρη – Μπαμπινιώτη)

- Πραγματεύεται το **όνομα** και το **ρήμα αυτοτελώς**, αφού ομολογουμένως αποτελούν τους δύο βασικούς άξονες της δομής της γλώσσας,
- Θεμελιώδεις έννοιες της επικοινωνίας, όπως π.χ. ο **χρόνος**, αντί να εξετάζονται μεμονωμένα και επί ευκαιρία, άλλοτε στο **ρήμα**, άλλοτε στις χρονικές **προτάσεις**, άλλοτε στα **χρονικά επιρρήματα**, άλλοτε στα ουσιαστικά, άλλοτε στις προθέσεις, άλλοτε στη μετοχή κ.λπ., **τις πραγματεύεται σε ιδιαίτερο κεφάλαιο**, ώστε να μπορεί ο αναγνώστης να τις βρει συγκεντρωμένες, να κατανοήσει το φαινόμενο **στο σύνολό του** και να βοηθηθεί ουσιαστικά στην επικοινωνία του.

Σημασιολογικοί ρόλοι – συντακτικές λειτουργίες

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΡΟΛΟΙ		ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ	
ΕΠΗΡΕΑΖΟΝΤΕΣ	δράστης		ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ
	αιτία		ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ
	όργανο		ΕΜΠΡΟΘΕΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ
ΕΠΙΔΡΑΣΗΣ	ουδέτερος		ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΣΕ ΓΕΝΙΚΗ ΠΟΙΗΤΙΚΟ ΑΙΤΙΟ
	τόπος		ΕΜΠΡΟΘΕΤΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ
ΕΠΗΡΕΑΖΟΜΕΝΟΙ	ευεργετούμενος		ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ
	αποδέκτης		ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΣΕ ΓΕΝΙΚΗ ΠΟΙΗΤΙΚΟ ΑΙΤΙΟ
	βιώνων		ΕΜΠΡΟΘΕΤΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ
	δέκτης		ΕΜΠΡΟΘΕΤΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ

ΤΟ ΡΗΜΑΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Συνδυαστικότητα του ρήματος

Αυτό που χαρακτηρίζει το ρήμα ως γραμματική κατηγορία είναι ότι αποτελεί πάντοτε τον **συντακτικό πυρήνα** μιας πρότασης:

Ο σκύλος τρέχει.
 Ο ήλιος λάμπει.
 Ο ταχυδρόμος χτυπά το κουδούνι.
 Η Έρση ντύνεται.
 Ο Δημητριάδης υποστηρίζεται πολύ από το κόμμα.

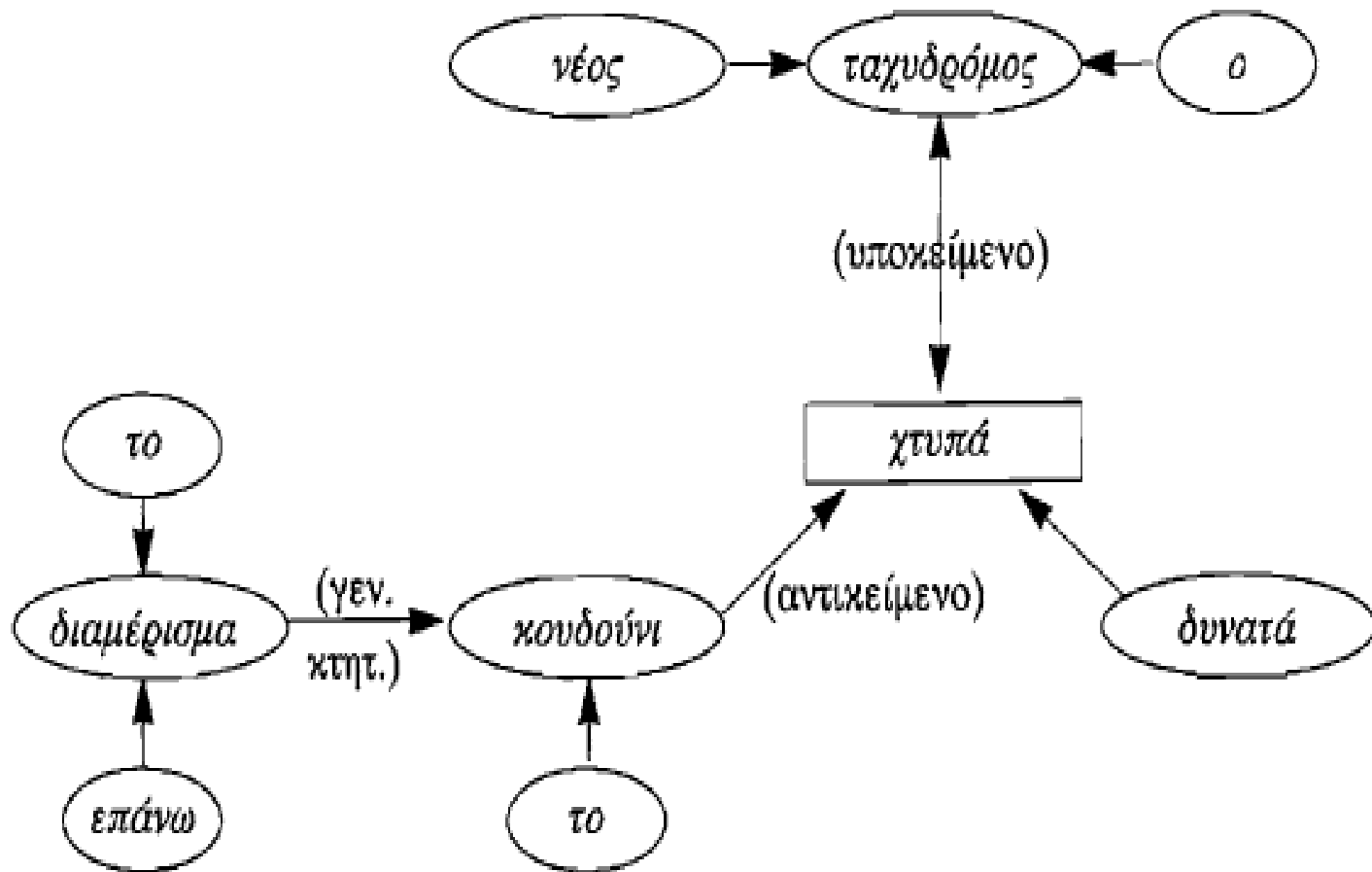
Όταν το ρήμα λειτουργεί ως συνδετικό, τότε έχουμε έναν περιφραστικό πυρήνα, αποτελούμενο από το ρήμα και το κατηγορούμενο:

Ο Πέτρος είναι μαθητής.
 Η διευθύντρια έμεινε όρθια.
 Ο ήλιος ήταν λαμπερός.

Οι δύο αυτοί τύποι κατηγορήματος αποτελούν δύο διαφορετικές στρατηγικές για την οργάνωση του λόγου.

Στην πρώτη περίπτωση, το ρήμα κατανέμει τις συντακτικές λειτουργίες (υποκείμενο, αντικείμενο κ.λπ.) των υπόλοιπων στοιχείων, τα οποία περιστρέφονται γύρω από το ρήμα-πυρήνα ως δορυφόροι. Έχουμε δηλαδή **πυρηνική-δορυφορική σύνταξη**:

Ο νέος ταχυδρόμος χτυπά δυνατά το κουδούνι τού επάνω διαμερίσματος.

Τα παρεπόμενα του ρήματος

Το ρήμα αποτελείται από ένα λεξικό μόρφημα (τρεχ-, πιν-, λεγ-), το οποίο συνεκφέρεται απαραίτητα με το πρόσωπο και με άλλα γραμματικά μορφήματα που δηλώνουν άλλες γραμματικές πληροφορίες (ποιόν ενεργείας, χρόνο, τροπικότητα). Το πρόσωπο και οι λοιπές γραμματικές πληροφορίες καλούνται **παρεπόμενα** τού ρήματος.

Το λεξικό μόρφημα και τα παρεπόμενα τού ρήματος συνιστούν το **ρηματικό σύνταγμα**, π.χ. τρώγ-αμε. Συνήθως αναφερόμαστε σ' αυτό το ρηματικό σύνταγμα με τον μονολεκτικό όρο **ρήμα** ή με τον όρο **ρηματικός τύπος**.

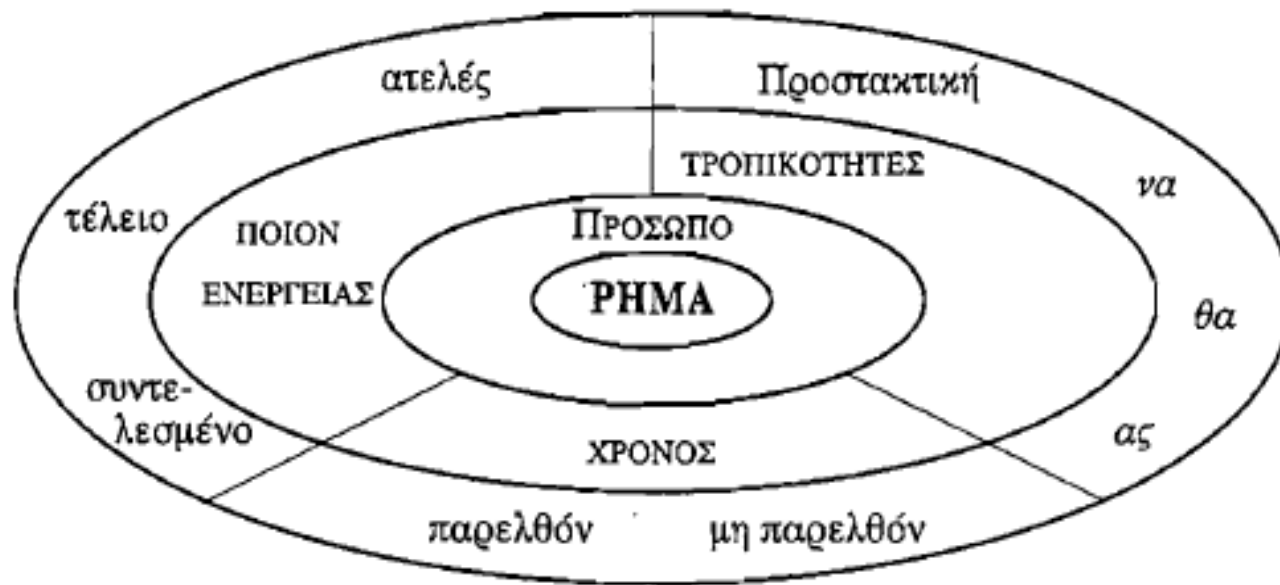
Τα παρεπόμενα του ρήματος

Αν εξαιρέσουμε το πρόσωπο, τα υπόλοιπα γραμματικά μορφήματα κατανέμονται σε τρεις γραμματικές κατηγορίες με βάση το κριτήριο του αμοιβαίου αποκλεισμού²:

Ποιόν ενεργείας	Χρόνος	Τροπικότητες
ατελές	παρελθόν	να
τέλειο	μη παρελθόν	θα
συντελεσμένο	(παρόν - μέλλον)	ας
		Προστακτική

ΑΤΕΛΕΣ: Χωρίς τέλος (συνεχές)

Το ρήμα με τα παρεπόμενά του

Τα παρεπόμενα του ρήματος

Ένας μεγάλος αριθμός ρημάτων μπορούν να διαφοροποιηθούν μεταξύ τους ως προς τη διάθεση· π.χ. δέν-ω / δέν-ομαι, λέγ-ω / λέγ-ομαι. Για τη δήλωση τής διάθεσης τα ρήματα διαθέτουν ειδικούς τύπους που αποτελούν δύο μορφολογικά κλιτικά συστήματα: την ενεργητική φωνή και τη μεσοπαθητική φωνή. Υπογραμμίζουμε, ωστόσο, ότι συχνά δεν υπάρχει αντιστοιχία φωνής και διάθεσης. Το ρήμα έρχομαι λ.χ. είναι μεσοπαθητικής φωνής, αλλά έχει ενεργητική διάθεση.

Σχηματισμός ρηματικών τύπων

Το κλιτικό σύστημα τού νεοελληνικού ρήματος επιτρέπει συνολικά, για κάθε φωνή, 25 διαφορετικούς συνδυασμούς τού λεξικού ρηματικού μορφήματος με τα γραμματικά μορφήματα που δηλώνουν το ποιόν ενεργείας, τον χρόνο και την τροπικότητα. Οι 25 αυτοί τύποι συνιστούν τη δομή τού ρήματος και καλύπτουν ένα πλούσιο φάσμα σημασιών που επιτρέπει την οικοδόμηση τού μηνύματος.

	Ποιόν ενεργείας	Χρόνος	Τροπικότητες
<i>πιάνει πιάνεται</i>	ατελής	- παρελθόν [→ παρόν]	- τροπικότητα [→ διαπίστωση]
<i>Κάθε μέρα πηγαίνει στο γραφείο με τα πόδια.</i>			
<i>έπιανε πιανόταν</i>	ατελής	+ παρελθόν [→ παρελθόν]	- τροπικότητα [→ διαπίστωση]
<i>Έλεγε πάντα τα καλύτερα λόγια για σένα.</i>			

Σχηματισμός ρηματικών τύπων

Ο τύπος τού ρήματος ο οποίος προκύπτει από το λεξικό μόρφημα τού ρήματος, το τέλειο ποιόν ενεργείας και το πρόσωπο (πιάσ-ω, -εις, -ει.../πιαστ-ώ, -είς, -εί...) δεν χρησιμοποιείται μόνος του στις ανεξάρτητες προτάσεις, γι' αυτό δεν τον καταχωρίσαμε στους πίνακες τού ρηματικού συστήματος. Χρησιμοποιείται όμως στις εξαρτημένες προτάσεις με τους υποτακτικούς συνδέσμους όταν, αφού, αν, μήπως, πριν κ.ά., ενώ με τους τροπικούς δείκτες να, θα, ας σχηματίζει τους τύπους τού τέλειου Μέλλοντα (θα πιάσει, θα πιαστεί), τού τέλειου Υποτακτικού (να πιάσει, να πιαστεί) και τού τέλειου Παραχωρητικού (ας πιάσει, ας πιαστεί) (βλ. Πίνακες).

ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΡΗΜΑΤΟΣ

Τύποι τής ενεργητικής φωνής

Τροπικότητες	- τροπικότητα		+ τροπικότητα						
	ΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ		ΤΡΟΠΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ						
			θα	να	ας	θα	να	ας	Προσιακική
Χρόνος Ποιόν ενεργείας	- παρελθόν	+ παρελθόν	- παρελθόν			+ παρελθόν			- παρελθόν
ατελής	Ενεστώτας πιάνει	Παρατατικός έπιανε	Μέλλοντας ατελής θα πιάνει	Υποτακτικός ατελής να πιάνει	Παραχωρητικός ατελής ας πιάνει	Δυνητικός ατελής θα έπιανε	Απορηματικός ατελής να έπιανε	Υποχωρητικός ατελής ας έπιανε	Προσιακικός ατελής πιάνε
τέλειο		Αόριστος έπιασε	Μέλλοντας τέλειος θα πιάσει	Υποτακτικός τέλειος να πιάσει	Παραχωρητικός τέλειος ας πιάσει	Δυνητικός τέλειος θα έπιασε	Απορηματικός τέλειος να έπιασε	Υποχωρητικός τέλειος ας έπιασε	Προσιακικός τέλειος πιάσε
συντελεσμένο	Παρακείμενος έχει πιάσει	Υπερσυντέλικος είχε πιάσει	Μέλλοντας συντελεσμένος θα έχει πιάσει	Υποτακτικός συντελεσμένος να έχει πιάσει	Παραχωρητικός συντελεσμένος ας έχει πιάσει	Δυνητικός συντελεσμένος θα είχε πιάσει	Απορηματικός συντελεσμένος να είχε πιάσει	Υποχωρητικός συντελεσμένος ας είχε πιάσει	

Άλλοι συνδυασμοί του ρήματος

Το ρήμα, πέρα από τα παρεπόμενά του, τα οποία προσδιορίζουν τη σημασία του με μια σειρά από γραμματικές πληροφορίες, έχει συνήθως ανάγκη και από άλλα στοιχεία τού λόγου, τα οποία προσδιορίζουν και αποσαφηνίζουν το κεντρικό μήνυμα που δηλώνει το ίδιο το ρήμα. Αυτά είναι:

- τα ονοματικά στοιχεία (με ή χωρίς πρόθεση):

Έστειλε το γράμμα.

Εξελέγη πρόεδρος.

Ο Γιάννης γύρισε από το σχολείο.

Τον είδε χθες;

- τα επιρρήματα:

Τρέξε πιο γρήγορα!

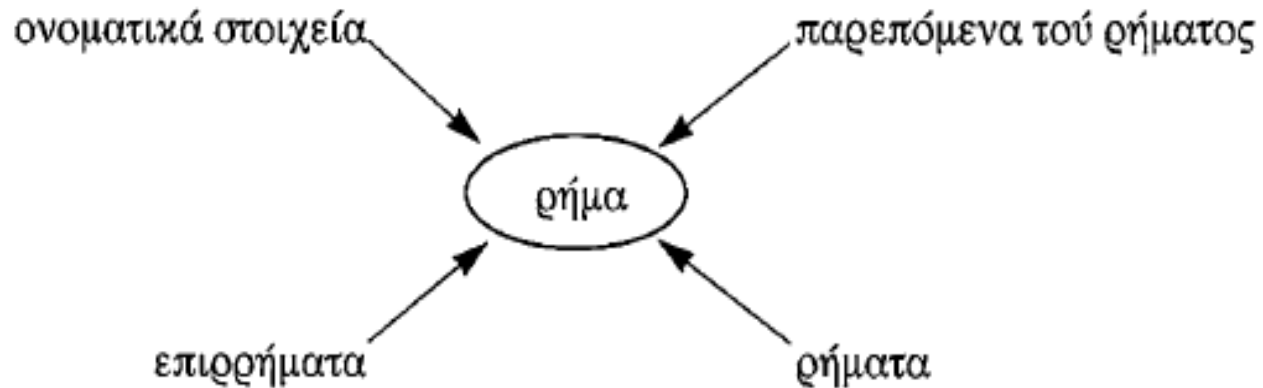
Άνοιξε ανυπόμονα το δώρο της.

- άλλα ρήματα μέσω ενός υποτακτικού συνδέσμου (σε αυτή την περίπτωση όλη η πρόταση η οποία εξαρτάται από το δευτερεύον ρήμα μπορεί να θεωρηθεί ως προσδιορισμός τού ρήματος):

Πότε θα αρχίσεις να διαβάζεις για τις εξετάσεις;

Θα αρχίσω όταν βγει το πρόγραμμα.

Τέλος, το ρήμα μπορεί να συντάσσεται ως προσδιορισμός ενός άλλου ρήματος ή ενός ονοματικού στοιχείου. Σε αυτές τις περιπτώσεις γίνεται χρήση ενός υποτακτικού συνδέσμου ή μιας αναφορικής αντωνυμίας:

Φεύγει όταν του καπνίσει.

Η καρέκλα, που έσπασε, θα επιδιορθωθεί το αργότερο ως αύριο.

ΧΡΟΝΟΣ

Ρηματικός χρόνος

Ο χρόνος είναι μια πολύπλοκη έννοια, που μπορεί να αντιμετωπιστεί με διάφορους τρόπους και από διαφορετικές σκοπιές. Η δήλωση των διαφόρων κατηγοριών του χρόνου μπορεί να γίνει με λεξικά ή γραμματικά μέσα. Η Ελληνική εκφράζει με γραμματικά μέσα δύο από τους τρόπους θεώρησης του χρόνου, τον κατεξοχήν χρόνο και το ποιόν ενεργείας, το οποίο είναι επίσης γνωστό και με τους όρους όψη και άποψη. **Χρόνο** ονομάζουμε την τοποθέτηση του κάθε γεγονότος (ενέργειας ή κατάστασης) σε ένα σημείο του χρονικού άξονα (παρελθόν, παρόν, μέλλον). **Λεξικό ποιόν ενεργείας** ονομάζουμε την εσωτερική χρονική σύνθεση του γεγονότος (διάρκεια, επανάληψη κ.λπ.). **Γραμματικό ποιόν ενεργείας** ονομάζουμε την οπτική γωνία υπό την οποία ο ομιλητής βλέπει το γεγονός σε σχέση με την εσωτερική του χρονική σύνθεση: είτε συνοπτικά, δηλαδή χωρίς να ενδιαφέρεται για την εσωτερική σύνθεση, είτε δίνοντας πληροφορίες γι' αυτήν.

Και οι δύο γραμματικές κατηγορίες, του χρόνου και του ποιού ενεργείας, εκφράζονται μορφολογικά στον τύπο του ρήματος.

Γραμματικός χρόνος

Χρόνος	Τύπος του ρήματος	Παράδειγμα
Παρόν	Ενεστώτας	<i>Σήμερα δουλεύουμε.</i>
Παρελθόν	Παρατατικός Αόριστος	<i>Χθες δουλεύαμε. Χθες δουλέψαμε.</i>
Μέλλον ¹	(Μέλλοντας ατελής) (Μέλλοντας τέλειος)	<i>Αύριο θα δουλεύουμε. Αύριο θα δουλέψουμε.</i>

Η γλώσσα όμως δίνει πολύ μεγάλη ελευθερία στον τρόπο έκφρασης του πραγματικού χρόνου.

Γραμματικός χρόνος

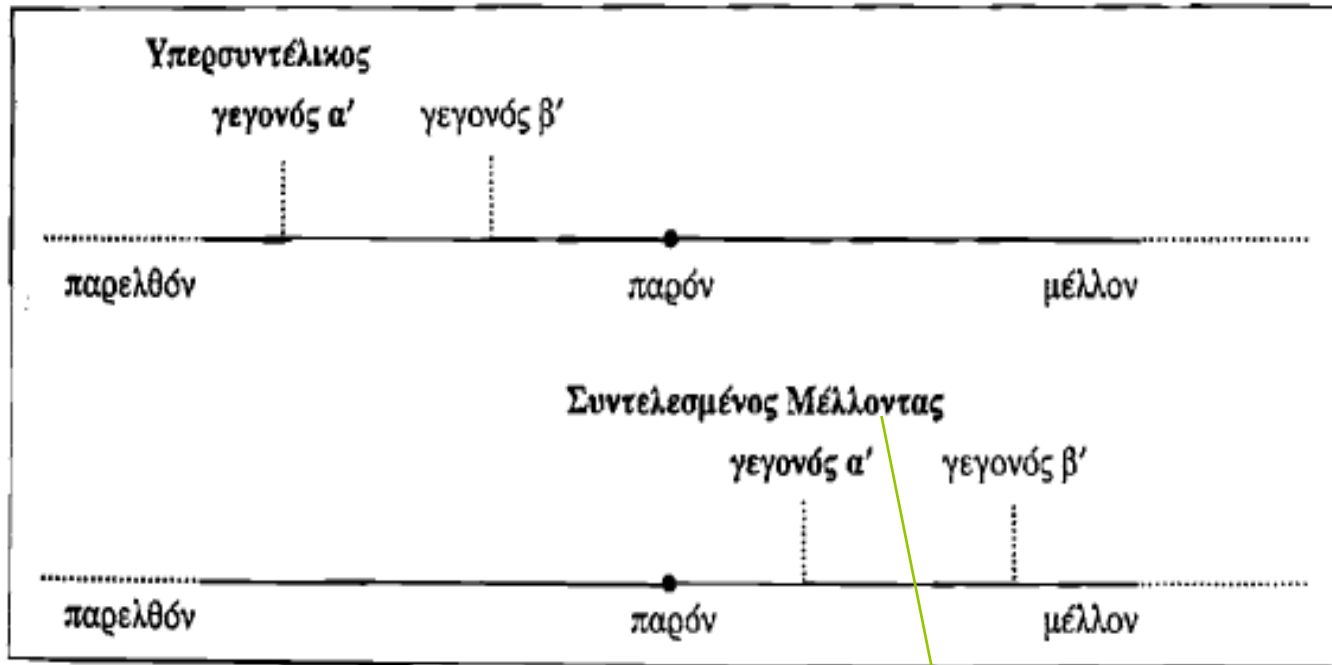
Ο Αόριστος μπορεί να χρησιμοποιηθεί, σε λίγες βέβαια περιπτώσεις τού άτυπου προφορικού λόγου, και για το μέλλον, όταν αυτό το μέλλον θέλει ο ομιλητής να το παρουσιάσει σαν κάτι πολύ κοντινό ή εντελώς βέβαιο:

- *Φύγαμε!*
- *Έναν καφέ, παρακαλώ! – Έφτασε!*
- *Μήπως μπορείς την άλλη βδομάδα να πληρώσεις τον λογαριασμό τής ΔΕΗ; – Έγινε.*

Ο τέλειος Μέλλοντας μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε αφηγηματικό λόγο για γεγονότα τού παρελθόντος:

Ο Διονύσιος Σολωμός γεννιέται το 1798 στη Ζάκυνθο. Τα πρώτα του χρόνια θα τα περάσει στο νησί, αλλά αργότερα θα φύγει για την Ιταλία....

ΣΥΝΤΕΛΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

το ρήμα θα έχει συντελεστεί μέχρι κάποια ορισμένη στιγμή στο μέλλον

ΥΠΕΡΣΥΝΤΕΛΙΚΟΣ

Ο Υπερσυντέλικος στην Ελληνική έχει και μία ακόμη χρονική λειτουργία, που δεν ανήκει στον 'σχετικό' χρόνο: τοποθετεί τα γεγονότα σε ένα μακρινό παρελθόν, χωρίς να τα συσχετίζει χρονικά με κάποιο άλλο γεγονός:

Κάποτε είχα δει μια ταινία τού Φελίνι και είχα εντυπωσιαστεί.

Λέγεται συνήθως ότι σ' αυτήν τη χρήση ο Υπερσυντέλικος ισοδυναμεί με Αόριστο. Στην πραγματικότητα, η ομοιότητα οφείλεται στο γεγονός ότι ο Αόριστος χρησιμοποιείται με πολύ μεγάλη ελευθερία για οποιοδήποτε γεγονός στο παρελθόν. Ο Υπερσυντέλικος όμως χρησιμοποιείται αποκλειστικά στις δύο λειτουργίες που αναφέρθηκαν, την τοποθέτηση δηλαδή τού γεγονότος πριν από άλλο γεγονός στο παρελθόν ή την τοποθέτηση τού γεγονότος σε ένα μακρινό παρελθόν. Η χρήση του λοιπόν είναι απόλυτα εξειδικευμένη, σε αντίθεση με τη χρήση τού Αορίστου, που είναι πολύ γενικευμένη.

Παρακείμενος

Ο Παρακείμενος χρησιμοποιείται κι αυτός κυρίως για το παρελθόν και σχεδόν πάντα μπορεί να αντικατασταθεί από τον Αόριστο χωρίς ουσιαστική διαφορά στη σημασία¹:

Κουράστηκα / έχω κουραστεί πολύ στη ζωή μου.

Δηλώσατε / έχετε δηλώσει τα ονόματά σας για την εκδρομή;

Ο Παρακείμενος όμως έχει κάποια σχέση και με το παρόν, γιατί συχνά δίνει έμφαση στο αποτέλεσμα μιας ενέργειας που έχει συμβεί στο παρελθόν:

Δεν είναι εδώ ο Πέτρος, έχει πάει στη Θεσσαλονίκη.

Έχω τελειώσει την προπόνηση και ξεκουράζομαι.

Δεν εργάζομαι πια, έχω πάρει σύνταξη.

Παρακείμενος

Ο Παρακείμενος δεν μπορεί ακόμη να συνδυαστεί με συγκεκριμένη χρονική δήλωση, με επιρρηματικούς προσδιορισμούς δηλαδή που τοποθετούν το γεγονός σε συγκεκριμένο χρονικό σημείο:

- * *Οι εργασίες έχουν διακοπεί τον Μάιο.*
- * *Έχει πάει στο Λονδίνο τον περασμένο μήνα.*

Μπορεί όμως να συνδυαστεί με επιρρηματικά στοιχεία που δηλώνουν ένα χρονικό διάστημα που αρχίζει από μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή τού παρελθόντος και φθάνει μέχρι το παρόν:

- Οι εργασίες έχουν διακοπεί από τον Μάιο.*
- Έχει πάει στο Λονδίνο από τον περασμένο μήνα.*

Οι άχρονι τύποι του ρήματος

Στην περίπτωση τής μετοχής σε -οντας/-ώντας, το γεγονός που εκφράζει παρουσιάζεται ως σύγχρονο, ενώ ο τύπος τής συντελεσμένης μετοχής (έχοντας δέσει) το παρουσιάζει ως προτερόχρονο¹:

Έρχεται τρέχοντας. Έρχεται έχοντας αγοράσει εφημερίδα.

Ήθε τρέχοντας. Ήθε έχοντας αγοράσει εφημερίδα.

Ερχόταν τρέχοντας. Ερχόταν έχοντας αγοράσει εφημερίδα.

Με τον ίδιο τρόπο όπως η μετοχή σε -οντας/-ώντας λειτουργεί και η πιο λόγια και σπανιότερη μετοχή τού Ενεστώτα σε -όμενος:

Έρχεται ορνόμενος.

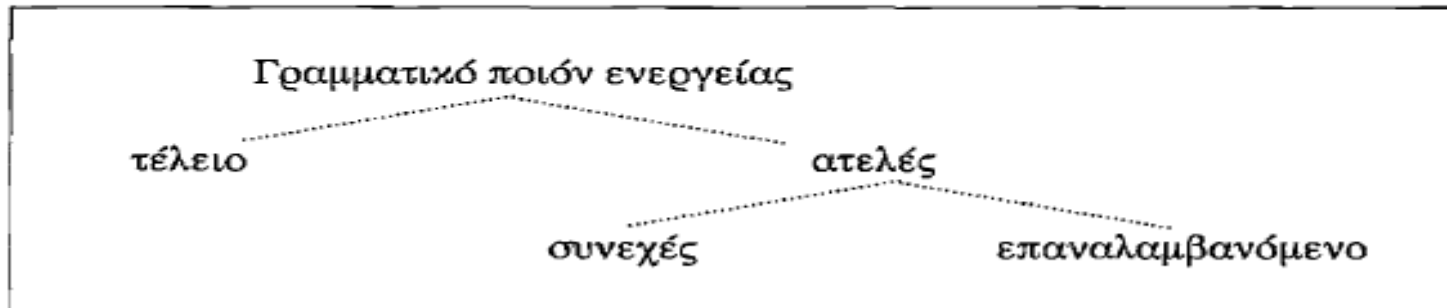
Ήθε ορνόμενος.

Ερχόταν ορνόμενος.

Γραμματικό ποιόν

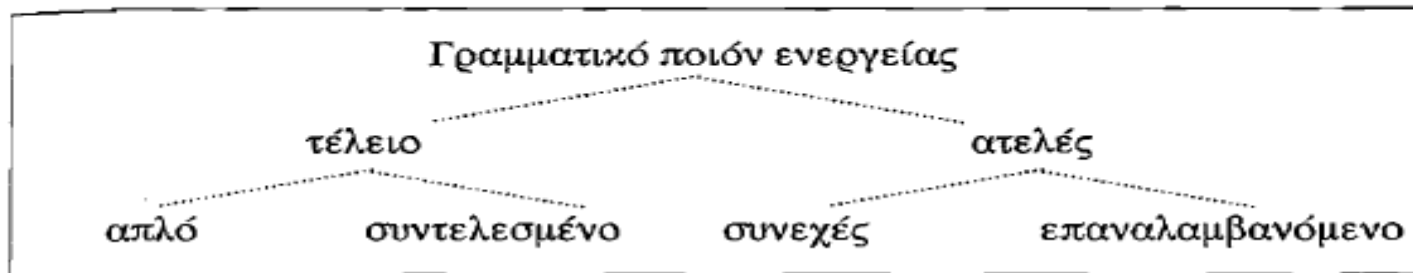
→ Τη γραμματική κατηγορία που εκφράζει τον τρόπο θεώρησης των γεγονότων την ονομάζουμε **γραμματικό ποιόν ενεργείας**. Είναι επίσης γνωστή με τους όρους *όψη* ή *άποψη*. Το γραμματικό ποιόν ενεργείας που εκφράζει τη συνοπτική θεώρηση το ονομάζουμε **τέλειο**, εκείνο που εκφράζει τη θεώρηση τής ενέργειας ή τής κατάστασης στην εξέλιξή της το ονομάζουμε **ατελές**. Το θέμα τού Αορίστου εκφράζει το τέλειο και το θέμα τού Ενεστώτα το ατελές.

Το ατελές ποιόν ενεργείας έχει δύο δυνατές σημασίες: όταν το χρησιμοποιεί ο ομιλητής, παρουσιάζει το γεγονός είτε ως κάτι συνεχές, που βρίσκεται σε εξέλιξη, είτε ως κάτι που επαναλαμβάνεται με κανονικότητα.

Γραμματικό γένος

Από το θέμα τού Ενεστώτα (τρεχ-) σχηματίζονται, εκτός από τον ίδιο, ο Παρατατικός (έτρεχα) και ο ατελής Μέλλοντας (θα τρέχω), καθώς και η μετοχή σε -οντας/ώντας. Όλοι οι υπόλοιποι τύποι τού ρήματος σχηματίζονται από το θέμα τού Αορίστου. Οι λεγόμενοι συντελεσμένοι χρόνοι (Παρακείμενος, Υπερσυντέλικος, συντελεσμένος Μέλλοντας) αποτελούν μια προβληματική κατηγορία: όπως δείχνει και η μορφή τους (σχηματίζονται από το θέμα τού Αορίστου), είναι δυνατόν να θεωρηθεί ότι αποτελούν μια υποκατηγορία τού τέλειου, δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση στο συντελεσμένο τού γεγονότος, τονίζοντας δηλαδή το ότι έχει ολοκληρωθεί. Στην περίπτωση αυτή το σχήμα μπορεί να διαμορφωθεί ως εξής:

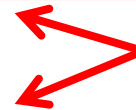

Τέλειο ποιον ενεργείας

Συχνά δημιουργείται η εσφαλμένη εντύπωση ότι το ατελές ποιόν ενεργείας χρησιμοποιείται μόνο για γεγονότα με μεγάλη διάρκεια ή επαναλαμβανόμενα, και το τέλειο μόνο για γεγονότα στιγμιαία. Οι παραδοσιακές ονομασίες των δύο ειδών τού Μέλλοντα (διαρκείας και στιγμιαίος) συντείνουν στο να δημιουργείται αυτή η εντύπωση. Είναι φανερό όμως ότι η διαφορά τους δεν είναι αντικειμενική:

Χθες έγραψα ένα γράμμα.

Χθες έγραφα ένα γράμμα.

Μπορούμε μάλιστα να χρησιμοποιήσουμε π.χ. το τέλειο ποιόν ενεργείας ακόμη και όταν έχουμε και επιρρηματικούς προσδιορισμούς που δείχνουν τη διάρκεια ή την εξέλιξη:

Χθες όλη μέρα έγραψα ένα γράμμα.

Χθες όλη μέρα έγραφα ένα γράμμα.

Τέλειο ποιον ενεργείας

Η ελευθερία επιλογής είναι μεγάλη, αλλά όχι απόλυτη. Οι βασικοί παράγοντες που μπορούν να την επηρεάσουν είναι η παρουσία ορισμένων χρονικών προσδιορισμών, αλλά και η ίδια η λεξική σημασία των ρημάτων και κυρίως το λεξικό ποιόν ενεργείας.

1
2

Οι επιρρηματικοί προσδιορισμοί και σύνδεσμοι που μπορούν να επιβάλλουν ένα συγκεκριμένο ποιόν ενεργείας (το ατελές) είναι κυρίως εκείνοι που δηλώνουν ρητά ότι το γεγονός επαναλαμβάνεται με κανονικότητα (π.χ. οι επιρρηματικοί προσδιορισμοί *κάθε μέρα, κάθε καλοκαίρι, κάθε φορά, συνήθως* και ο χρονικός σύνδεσμος *κάθε φορά που*):

*Συνήθως τα καλοκαίρια πηγαίναμε στο βουνό.
Κάθε φορά που τον κοίταζαν, έσκαγε στα γέλια.*

ΑΡΝΗΣΗ

ΑΡΝΗΣΗ

α. Γραμματική άρνηση

1. Δεν, μη(ν)
2. Όχι (μπα)
3. ούτε, μήτε
4. κανένας/κανείς, τίποτε/-α, ποτέ, πουθενά
5. χωρίς, δίχως, άνευ

β. Λεξική άρνηση

1. Στερητικά παραγωγικά μορφήματα

α-: άκακος, ανάλατος

ξε-: βάφω - ξεβάφω, φορτώνω - ξεφορτώνω, λέω - ξελέω κ.λπ.

απο-: μυθοποιώ - απομυθοποιώ, σφραγίζω - αποσφραγίζω, κωδικοποιώ - αποκωδικοποιώ και τα αντίστοιχα ουσιαστικά απομυθοποίηση, αποσφράγιση, αποκωδικοποίηση κ.λπ.

αντι-: πρόταση - αντιπρόταση (βλ. τόμ. Ι § 79)

μη: μη αποτελεσματικός (= αναποτελεσματικός), μη προνομιο-ούχος, μη καπνιστής

2. Αντώνυμα

Μορφή ειδικής άρνησης μπορεί να θεωρηθεί η αντωνυμική σχέση των λέξεων: καλός - κακός «αυτός που δεν είναι καλός», ζεστός - κρύος «αυτός που δεν είναι ζεστός», ευτυχία - δυστυχία «η έλλειψη ευτυχίας», γεμιζω - αδειάζω, προσθέτω - αφαιρώ κ.λπ.

ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΡΗΜΑΤΟΣ

ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΡΗΜΑΤΟΣ

Κατηγοριοποίηση κατά «θέματα»

Η μορφολογική δομή του ρήματος της Ελληνικής μπορεί να περιγραφεί ανάγλυφα βάσει των τριών θεμάτων με τα οποία επιτελείται ο σχηματισμός του. Τα τρία αυτά θέματα δηλώνουν το ποιόν ενεργείας του ρήματος και είναι: το θέμα τού ατελούς ποιού ενεργείας, με το οποίο σχηματίζονται οι τύποι των αντίστοιχων χρόνων της ενεργητικής και μεσοπαθητικής φωνής (**θέμα 1**); το θέμα τού τέλειου ποιού ενεργείας, με το οποίο σχηματίζονται οι τύποι των αντίστοιχων χρόνων της ενεργητικής φωνής (**θέμα 2**)¹; το θέμα τού τέλειου ποιού ενεργείας, με το οποίο σχηματίζονται οι τύποι των αντίστοιχων χρόνων της μεσοπαθητικής φωνής (**θέμα 3**). Παραδείγματα:

θέμα 1

ρυθμιζ-
ανοιγ-

θέμα 1

θερμαιν-
αγαπ-
κιν-

θέμα 2

ρυθμισ-
ανοιξ-

θέμα 2

θερμαν-
αγαπησ-
κινήσ-

θέμα 3

ρυθμιστ-
ανοιχτ-

θέμα 3

θερμανθ-
αγαπηθ-
κινήθ-

Αλλόμορφα καταλήξεων

Η διπλή γλωσσική παράδοση της Ελληνικής και η μακρά εξέλιξή της συντέλεσαν κυρίως στο να εμφανίζονται στο ρηματικό σύστημα δυναμικές μεταβολής ορισμένων ληκτικών μορφών, που παρουσιάζονται ως αλλόμορφα ή διτυπίες. Τέτοιες είναι:

-ουν / -ουνε, -ούν / -ούνε, -αν / -ανε, -αγαν / -άγανε, -ούσαν / -ούσανε, -ηκαν / -ήκανε, -ονταν / -όντανε, ήτοι αλλόμορφα χωρίς ή και με -ε στο γ' πληθυντικό πρόσωπο πολλών ληκτικών συνόλων ([i], [ii], [iii], [iv], [v], [vi], [xvii], [xviii]). Το αλλόμορφο με -ε (τρέχουνε, τραγουδούνε, αγαπάγανε, είπανε, μιλούσανε, παίχτηκανε κ.ά.) χρησιμοποιείται πολύ στον προφορικό λόγο, ενώ στον γραπτό (ιδίως τον επίσημο) λόγο προτιμάται ευρύτερα το αλλόμορφο χωρίς -ε (τρέχουν, τραγουδούν, αγάπαγαν, είπαν, μιλούσαν, παίχτηκαν κ.ά.).

-ουμε / -ομε (γράφουμε / γράφομε). Το αλλόμορφο -ουμε έχει σήμερα τη μεγαλύτερη χρήση τόσο στον προφορικό όσο και στον γραπτό λόγο. Παραταύτα, υπάρχουν ομιλητές που χρησιμοποιούν το αλλόμορφο σε -ομε.

Αλλόμορφα καταλήξεων

-άω/-ώ, -άει/-ά, -άμε/-ούμε, -άνε/-ούν. Τα αλλόμορφα -άω, -άει, -άμε, -άνε, χρησιμοποιούνται περισσότερο από τα αντίστοιχά τους -ώ, -ά, -ούμε, -ούν, τα οποία εμφανίζονται περισσότερο στον γραπτό λόγο, ιδίως στη λογοτεχνία (ποίηση) και στον επιστημονικό λόγο.

-αγα, -αγες, -αγε.../-ούσα, -ούσες, -ούσε... (αγάπ-αγα, αγάπ-αγες, αγάπ-αγε.../αγαπ-ούσα, αγαπ-ούσες, αγαπ-ούσε...). Τα αλλόμορφα σε -αγα, -αγες, -αγε... είναι αυτά που χρησιμοποιούνται περισσότερο στον προφορικό λόγο (πρβλ. και -άω, -άει...), ενώ τα -ούσα, -ούσες, -ούσε... χρησιμοποιούνται περισσότερο στον γραπτό λόγο (πρβλ. και -ώ, -ά, -ούμε ...).

-όμουν/-όμουνα, -όσουν/-όσουνα, -όταν/-ότανε. Τα φωνηεντόληκτα αλλόμορφα (-όμουνα, -όσουνα, -ότανε) είναι αυτά που χρησιμοποιούνται περισσότερο στον προφορικό λόγο, ενώ τα συμφωνόληκτα (-όμουν, -όσουν, -όταν) χρησιμοποιούνται περισσότερο στον γραπτό.

-ετε / -τε στο β' πληθυντικό τής ενεργητικής Προστακτικής τού τέλειου ποιού ενεργείας («Προστακτικής Αορίστου»). Από τα δύο αλλόμορφα, το μεν -τε (γράψ-τε, μιλήσ-τε, υποθέσ-τε) χρησιμοποιείται ευρύτερα στον προφορικό λόγο, αλλά και στον γραπτό, ενώ το αλλόμορφο -ετε (γράψ-ετε, υποθέσ-ετε) χρησιμοποιείται σε πιο τυπικές μορφές λόγου.

Η ρηματική αύξηση

Στη σύγχρονη Ελληνική η αύξηση είναι το μορφικό στοιχείο ε- (δεν υπάρχει χρονική αύξηση), το οποίο εμφανίζεται στους παρελθοντικούς

χρόνους έχοντας καθαρά λειτουργικό ρόλο: ‘αυξάνει’ το θέμα σε τρισύλλαβο, ήτοι μεγαλώνει κατά μία συλλαβή τα δισύλλαβα (μόνο) θέματα:

2	1	2	1	→	3	2	1
γράφ -	φω :	*γρα -	φα	→	έ -	γρα -	φα
		*γρα -	ψα	→	έ -	γρα -	ψα
τρέ -	χω :	*τρε -	χα	→	έ -	τρε -	χα
		*τρε -	ξα	→	έ -	τρε -	ξα

αλλά:

3	2	1	3	2	1	3	2	1		
πο -	τί -	ζω :	πό -	τι -	ζα	(όχι	*ε -	πό -	τι -	ζα)
			πό -	τι -	σα	(όχι	*ε -	πό -	τι -	σα)
κα -	πνί -	ζω :	κά -	πνι -	ζα	(όχι	*ε -	κά -	πνι -	ζα)
			κά -	πνι -	σα	(όχι	*ε -	κά -	πνι -	σα)

Η αύξηση (με το ε-) ενός δισύλλαβου ρήματος (λύ-νω, παί-ζω, τρέ-χω κ.τ.ό.) σε τρισύλλαβο υπηρετεί ένα βασικό χαρακτηριστικό των παρελθοντικών χρόνων της Ελληνικής: τον τονισμό τους στην τρίτη συλλαβή (προπαραλήγουσα). Όταν δεν υπάρχει στο ρήμα τρίτη συλλαβή, δημιουργείται με την προσθήκη του προθήματος ε- (αύξησης). Αυτός είναι ο ρόλος της αύξησης στο ρήμα της Νέας Ελληνικής, δηλ. ρόλος μορφοφω-νολογικός, υποσπρωκτικός τού τόνου:

Αναντιστοιχία φωνών

Πολλά ρήματα εμφανίζουν ορισμένες χρήσεις μόνο με τη μία φωνή. Οι σημασίες των ρημάτων στα ακόλουθα παραδείγματα στη μεσοπαθητική φωνή δεν εμφανίζονται κατά τη χρήση των ίδιων ρημάτων στην ενεργητική φωνή:

Το καϊκι ανοίχτηκε στο πέλαγος.

Συγγνώμη, ... αφαιρέθηκα χαζεύοντας τη θάλασσα.

Τα γυαλιά σου βρίσκονται στο τραπέζι.

Γενικά, η χρήση τής μεσοπαθητικής φωνής είναι περιορισμένη σε σχέση με την ενεργητική. Έτσι, πολλά ρήματα εμφανίζουν στη μεσοπαθητική φωνή λιγότερους τύπους απ' ό,τι στην ενεργητική.

Πολλά ρήματα λ.χ. δεν σχηματίζουν στη μεσοπαθητική φωνή όλα τα πρόσωπα. Τα ρήματα αυτά, ενώ σχηματίζουν κανονικά όλα τα πρόσωπα στην ενεργητική φωνή, στη μεσοπαθητική χρησιμοποιούνται μόνο στο τρίτο πρόσωπο:

Αναντιστοιχία φωνών

ενεργητική	μεσοπαθητική	ενεργητική	μεσοπαθητική	ενεργητική	μεσοπαθητική
αποφασίζω	—	σημαίνω	—	επιχειρώ	—
αποφασίζεις	—	σημαίνεις	—	επιχειρείς	—
αποφασίζει	αποφασίζεται	σημαίνει	σημαίνεται	επιχειρεί	επιχειρείται
αποφασίζουμε	—	σημαίνουμε	—	επιχειρούμε	—
αποφασίζετε	—	σημαίνετε	—	επιχειρείτε	—
αποφασίζουν	αποφασίζονται	σημαίνουν	σημαίνονται	επιχειρούν	επιχειρούνται
υπενθυμίζω	—	υπονοώ	—	ψιθυρίζω	—
υπενθυμίζεις	—	υπονοείς	—	ψιθυρίζεις	—
υπενθυμίζει	υπενθυμίζεται	υπονοεί	υπονοείται	ψιθυρίζει	ψιθυρίζεται
υπενθυμίζουμε	—	υπονοούμε	—	ψιθυρίζουμε	—
υπενθυμίζετε	—	υπονοείτε	—	ψιθυρίζετε	—
υπενθυμίζουν	υπενθυμίζονται	υπονοούν	υπονοούνται	ψιθυρίζουν	ψιθυρίζονται

***Ευχαριστώ πολύ
για την προσοχή σας!!!***

